

מכון ון ליר בירושלים

THE VAN LEER JERUSALEM INSTITUTE

معهد فان لير في القدس

זהויות קולקטיביות, אזרחות

וזירה ציבורית

עורכים:

שמואל נח אייזנשטדט

רונה ברייר-גארב

טל כוכבי

בימת ון ליר
לשיח ציבורי

בימת ון ליר לשיח ציבורי (בול) היא מסגרת-דיון הפותחת אשנב לתחומי חברה, מדינה ותרבות. בין השאר, היא עוסקת ביחסי דת ומדינה וביחסי רוב-מיעוט בארץ ובאזור. סוגיות אתיות, חברתיות ופוליטיות כגון אלו – ראוי שיחרגו ממעגל המחקר והעיון אל המרחב הציבורי, ויזכו לתשומת הלב הראויה בחברה דמוקרטית.

פרסומי בימה זו יוסיפו תרומה ייחודית לחיי התרבות בישראל ויעשירו את הדיון הציבורי.

תוכן

פתח דבר 7

ש.נ. אייזנשטדט זהויות קולקטיביות, זירות ציבוריות, חברה אזרחית
ואזרחות בעידן בן-זמננו 10

מדינת לאום: היבטים של דת, חילוניות ודמוקרטיה

עופר סיטבון רבגוניותם של ההסדרים הדתיים במדינת הלאום
המודרנית 19

גתית שריקי סיפורה של תורכיה: הניסיון לבנות זהות אזרחית
חדשה 37

שלמה פישר הערות על דת ולאומיות בזהות הקולקטיבית
הישראלית 53

פזורות ישנות-חדשות במציאות גלובלית משתנה

יורי פינס הפזורה הסינית בעבר ובהווה 69

רבקה ידלין מרחב ציבורי וזהויות דינמיות בעידן הגלובליזם: המקרה
האיסלאמי 76

אסטרטגיות ניהול-כיבוש ויחסי כוח

מיכל בירן השפעת האימפריה המונגולית על הזהויות הקולקטיביות של
עמי הערבה 90

עידו שחר ירושלים/אל-קודס: הדיאלקטיקה של הסימבולי
והמטריאלי 100

רשימת המשתתפים 108

"הסדנה הבינלאומית Collective Identity, Public Sphere and Political Order", התקיימה במכון ון ליר בירושלים בינואר 2000.

עורכת ומפיקה: שרה סורני
עריכת לשון: אורנה יואלי

עיצוב, עימוד והדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים
© תשס"ג, מכון ון ליר בירושלים
© 2003, The Van Leer Jerusalem Institute

האינטנסיביים – שגודלה של האימפריה עודד – ועל אף הגישה ה"רב-תרבותית" של המונגולים, הביאה תקופת השלטון המונגולי לשינויים ניכרים בזהויות הקולקטיביות של נתיניהם, נוודים ויושבי קבע כאחד.

בעקבות אלסן (Allsen 1997) אפשר להבחין בארבעה תהליכים משלימים, שבאמצעותם השפיעה האימפריה המונגולית על ההרכב האתני של אירואסיה: א. הכיבוש המונגולי הראשון בראשית המאה ה-13 הביא לחיסולם של שבטים, קבוצות פוליטיות ואליטות קיימות וכן להגירה, לבריחה או לטרנספר של עמים; ב. מערכת הממשל באימפריה יצרה לנוחיותה יחידות מינהליות חדשות, שלא תמיד הקבילו ליחידות הפוליטיות שפעלו בתקופה הפרה-מונגולית; ג. מדיניות השליטה באמצעות זרים עודדה יריבויות אתניות והגדרה עצמית בקרב האוכלוסיות שבאו בעימות עם פקידים ועם חיילים זרים; ד. התפרקותה של האימפריה המונגולית אילצה קולקטיבים חדשים רבים להתאים עצמם לאקלים הפוליטי המשתנה במהרה (שם, 15–16).

כיצד השפיעו תהליכים אלה על עמי הערבה? כדי להבין זאת, יש להסביר תחילה את השינויים שחלו בקרב המונגולים עצמם. באמצע המאה ה-12 היו המונגולים שבט זניח שישב במזרח מונגוליה, אולם בהנהגתו של צ'נגס ח'אן הם יצרו איחוד חדש בטריטוריה הנקראת על שמם עד היום. במהלך יצירת איחוד זה ארגן צ'נגס ח'אן את הצבא המונגולי מחדש ביחידות עשרוניות (10, 100, 1000, 10,000). מפקדיהן של יחידות אלה, שהפכו לאליטה המונגולית החדשה, נבחרו מקרב הראשונים שהצטרפו לצ'נגס, אשר נמנו עם ה"נוקרים" (Nökers) שלו – בני בריתו, שהרכיבו את משמרו האישי. המפקדים מונו על פי נאמנותם וכישוריהם הצבאיים, ללא התחשבות במעמד החברתי הקודם או בשיוכם השבטי. תחת הנהגה זו אורגנה מחדש האוכלוסייה השבטית של מונגוליה. שבטים שנמנו עם בני בריתו של צ'נגס הצעיר שימרו לפחות חלק מארגונם הקבוצתי הקודם, ואילו שבטים שנמנו עם מתנגדיו (או עם מה שנותר מהם) חולקו לקבוצות קטנות ופוזרו בין היחידות השונות. הארגון החדש הביא אפוא לשבירתה של המערכת השבטית, והנאמנות השבטית הוחלפה בנאמנות למפקד היחידה הצבאית ולמשפחה הצ'נגסית שמעליו (Morgan 1986, 88–90).

אחרי שאיחד את מונגוליה הפנה צ'נגס את תשומת לבו לערבה. לאחר שהתנסו בכיבוש מונגולי, או כדי להימנע מחוויה מפוקפקת זו, בחרו רבים מעמי הערבה לזהות עצמם עם המונגולים, כפי שמעידים היסטוריונים בני התקופה (ראו למשל 44, 1998–1999, Rashid al-Din [d. 1318]). לבחירה זו תרמה ללא ספק גם הצלחתם הצבאית חסרת התקדים של המונגולים, שהטביעה חותמה על העמים סביבם. אולם איזו משמעות היתה לעובדה שעמים אלו "מכנים

השפעת האימפריה המונגולית על הזהויות הקולקטיביות של עמי הערבה

מיכל בירן

הכיבושים המונגוליים במאה ה-13 מהווים ציון דרך בהיסטוריה העולמית. הם ידועים הן בהרס העצום שגרמו והן בהמרצת הקשרים בין מזרח למערב. אולם אחת ההשפעות החשובות – והידועות פחות – של התקופה המונגולית היא תרומתה לעיצוב האתני ולהבניית הזהויות הקולקטיביות באירואסיה (Eurasia). הספרות בתחום זה דנה בעיקר בהשפעתם של המונגולים על הציוויליזציות הגדולות שכבשו: סין, רוסיה ואיראן.¹ מאמר זה, לעומת זאת, יתמקד בשינויים שחלו בקרב עמי הערבה, הקבוצה שהושפעה ביותר מן השלטון הצ'נגסי. עמי הערבה ישבו לאורכה של הערבה האירואסיאתית, המשתרעת ממנצ'וריה שבצפון-מזרח סין, דרך מונגוליה, סינג'יאנג (Xinjiang), הרפובליקות המרכז-אסיאתיות, ועד לערבה האירופית שמצפון לים השחור, שסופה בפאתי הונגריה. נוודות רועים היתה יסוד חשוב בכלכלתם של עמי הערבה. המאמר סוקר תהליכים שהתרחשו בעיקרם מן המאה ה-13 עד למאה ה-16, והביאו ליצירתם של חלק מהעמים המרכז-אסיאתיים הקיימים כיום. בסוף המאמר אתיחס למקרה הספציפי של השפעת המסורת הצ'נגסית על המונגולים עצמם עד לימינו אנו, הן ברפובליקה של מונגוליה (מונגוליה החיצונית) והן במחוז המונגולי האוטונומי השייך לסין (מונגוליה הפנימית).

בראשית המאה ה-13 פרצו המונגולים, בהנהגתו של צ'נגס ח'אן (Chinggis Khan), אל הציוויליזציות הסובבות אותם. תחת צ'נגס ח'אן ויורשיו השתלטו המונגולים על מרבית העולם שהיה ידוע אז, ובאמצע המאה ה-13 השתרעה האימפריה שלהם מקוריאה עד הונגריה. בהיותם מיעוט מספרי בטל בשישים באימפריה רחבת הידיים שלהם, לא כפו המונגולים את תרבותם על נתיניהם. הם בחרו להעניק לנתינים אוטונומיה פוליטית רחבה וסובלנות דתית גורפת על מנת לשלוט באימפריה, שהיתה מגוונת והטרוגנית בכל הקשור לתנאים כלכליים, לישויות אתניות, ללשונות ולדתות. בשל המגעים הבין-ציוויליזציוניים

1 ראו למשל Okada 1999; Boyle 1968; Halperin 1985.

והקפצ'אקים, וזאת אף שחלקם מיהרו לשתף פעולה עם המונגולים ולא סבלו מחיסול ראשוני כדוגמת החיסול שעברו הטנגוטים.

כיצד השפיעה על המונגולים הכללתם של נוודים לא מונגולים רבים כל כך בשורותיהם? ובכן, העילית המונגולית השלטת החלה מתאימה עצמה למסורות ולתנאים המקומיים. תרמו לכך שני תהליכים נוספים: מגעים הדוקים יותר עם האוכלוסייה המקומית יושבת-הקבע, מחד גיסא, ופיצולה של האימפריה המונגולית המאוחדת לארבע ח'אנויות (Khanates) עצמאיות למעשה, למן המחצית השנייה של המאה ה-13, מאידך גיסא. במרכז אסיה, במזרח התיכון ובאזור הוולגה (אך לא בסין) הביא תהליך זה מן המאה ה-14 ואילך ליצירתו של מעמד שליט תורכרומונגולי, שזהותו הוגדרה במונחים פוליטיים, דתיים ולשוניים. בני עילית זו דגלו ב"עקרון הצ'נגסי", כלומר קיבלו את ההנחה שצאצאיו של צ'נגס ח'אן הם היחידים בעלי הזכות להנהגה העליונה בערבה. אף על פי שבשלב מוקדם למדי החלו מניפולציות שבאו לערער על עיקרון זה, הרי במרכז אסיה נשאר "העיקרון הצ'נגסי" בתוקפו עד למאה ה-19, ורק הצנג'סים היו רשאים לשאת בתואר ח'אן או ח'אקאן (Khaqan, שליט עליון), וזאת בניגוד לתארים הנמוכים יותר כמו אמיר (בערבית ובפרסית) או טאי־שה (Taishi, בסינית), שפירושם "מפקד צבאי". יחד עם העיקרון הצ'נגסי נשתמרו גם פולחן צ'נגס ח'אן ומסורות אחרות. השפה המונגולית, לעומת זאת, לא שרדה זמן רב מחוץ לשטחיו של הח'אן הגדול (בסין ובמונגוליה), ולמן ראשית המאה ה-14 החליפה אותה בהדרגה השפה התורכית. יסוד חשוב נוסף בזהות התורכרומונגולית היה דת האיסלאם, שהעולם המונגולי המאוחד הקל מאוד על המשך התפשטותה. המסורת האיסלאמית והצ'נגסית התנגשו ביניהן בנקודות רבות, כמו למשל פולחן צ'נגס, שעמד בסתירה למונותיאיזם המוסלמי. למרות זאת, התקיימו שתי המסורות זו לצד זו משך מאות בשנים. חשיבותו של המרכיב הצ'נגסי בזהות התורכרומונגולית מודגשת בכך שהתורכרומונגולים הבדילו בבירור בינם לבין האע'ז (Oghuz) או התרכמאן (Türkmen), כפי שכונו תורכים מוסלמים מהמזרח התיכון שלא היו קשורים למסורת המונגולית (העות'מאנים למשל). כמו כן, הח'אנויות המונגוליות השונות הדגישו את השתייכותן למשפחה אחת, על אף העימותים התכופים ביניהן; התורכרומונגולים ראו עצמם כאחיהם של המונגולים בסין, למרות שאלו האמינו בבודאיזם והמשיכו לדבר מונגולית (Manz 1994).

העילית התורכרומונגולית היתה בעיקרה נוודית אולם היא שלטה על אוכלוסייה יושבת קבע, שפעמים רבות היתה שונה ממנה מבחינה אתנית ולשונית. עילית זו המשיכה את המסורת המולטי-אתנית והרב-לשונית של האימפריה המונגולית, גם אם בממדים צנועים יותר.

עם התפוררותן של הח'אנויות המונגוליות מאמצע המאה ה-14 ואילך, התפצל הקולקטיב התורכרומונגולי לכמה יחידות בעלות זהות מובחנת. האבחנה נקבעה

עצמם עכשיו מונגולים?" היכללות בקולקטיב המונגולי נשאה בעיקרה משמעות פוליטית, שבאה לידי ביטוי בהכרה בעליונות הפוליטית הבלתי מעוררת של המשפחה הצ'נגסית. השתייכות פוליטית זו לוותה בקבלה של האידיאולוגיה הדתית הצ'נגסית: אמונה במנדט שניתן לצ'נגס משמים לשלוט על כל אשר מתחת להם, היינו על העולם כולו. השתייכות מלאה כללה גם קבלה של קובץ החוקים הצ'נגסי, היאסה (Yasa; Jasaq), אם כי על תוכנה ועל חשיבותה של זו עדיין מתנהל ויכוח בין החוקרים (Morgan 1986, 96–100). ה"הופכים למונגולים" (להבדיל מנתיניה של האימפריה המונגולית) נדרשו לקיים אורח חיים נוודי, שהיה מרכיב יסוד בזהות המונגולית – אולי המקביל המונגולי ליסוד האזרחי (civility) בזהות הקולקטיבית המודרנית.

הדגשת הנוודות הביאה לכך שעמי ערבה רבים, שבמשך שנים ניהלו כלכלה מעורבת, נחלקו עתה על פי עיסוקם הכלכלי. היסוד הנוודי של העמים האלה הצטרף לצבא המונגולי, חולק בין יחידותיו השונות או נשלח למבצעים רחוקים, ובסופו של דבר התבולל בקרב המונגולים. יושבי הקבע מקרב העמים השונים, לעומת זאת, התבוללו באחת הציוויליזציות שסביבם (סין, איראן או רוסיה), שעמה באו במגע הדוק יותר עקב כפיפותם המשותפת למונגולים.

גורלם של הטנגוטים (Tanguts) אחרי הכיבוש המונגולי משמש דוגמה לתהליך זה. מרכזה של האימפריה הטנגוטית, הידועה גם כשושלת ה"סיא" המערבית (Xii Xia), היה בפרובינציה של גאנסו בצפון-מערב הרפובליקה העממית של סין. האימפריה התקיימה במשך יותר ממאתיים שנה (982–1227) עד שהושמדה בידי המונגולים. הטנגוטים היו בעלי שפה (פרוטו-טיבטית) וכתב (המבוסס על סימנים סיניים) ייחודיים לה. לרוע מזלם של הטנגוטים, מצא צ'נגס ח'אן את מותו באחד הקרבות נגדם. עקב כך, חוסלו בית המלוכה הטנגוטי וכן מרבית האליטה של המדינה באכזריות יוצאת דופן, אפילו בשביל המונגולים. טנגוטים רבים נמלטו דרומה, שם הצטרפו לטיבטים, שהיו קרובים להם מבחינה תרבותית ולשונית. היסוד הנוודי באוכלוסייה הטנגוטית הצטרף (או צורף) לצבא המונגולי ונשלח מערבה. חלק מהטנגוטים נטמעו במונגולים, ואחרים מופיעים כשמות קלאנים (clans, תת-שבטים) בקרב העמים התורכיים (קאזאחים, אוזבקים ועוד) שהתגבשו לאחר התקופה המונגולית. האוכלוסייה הטנגוטית המיושבת, בעיקר זו העירונית, שהיתה עכשיו במגע קרוב יותר עם סין, התבוללה בסופו של דבר בקרב הסינים. חלק מבני הקבוצה האחרונה גם התאסלמו, ותהליך כפול זה יצר את ה"הוי" (Hui), הלאום המוסלמי-הסיני. אחד המרכזים החשובים של ה"הוי" כיום הוא אזור נינגסיה (Ningxia) הסמוך לגאנסו ונקרא על שמה של השושלת הטנגוטית (Allsen 1997; וראו גם Dunnel 2001).

דומה היה גורלם של עמי ערבה רבים אחרים כמו האויגורים, הח'יתאנים

בעיקר על פי גורמים פוליטיים וכלכליים, והתהליך הביא להופעתם הראשונה של רבים מן העמים המרכז-אסיאתיים המודרניים, כמו האוזבקים והקאזאכים. מרבית העמים האלה הופיעו בתחומה של אורדת הזהב (The Golden Horde), המדינה המונגולית שמרכזה באזור הוולגה. צאצאיה האוזבקים של מדינה זו השתלטו בשנת 1501 גם על השטחים שהיו בעבר בידי הצ'אגאטאים (Chaghadaids) בטרנסאוקסניה (היא אוזבכיסטאן המודרנית).

הקולקטיבים החדשים התרכזו סביב הנהגתו הפוליטית של נסיך צ'נגסי מסוים. פעמים רבות הם נקראו על שם הנסיך, שחברי הקולקטיב ראו עצמם כתומכים או כ"נוקרים" שלו (כך למשל, אוזבקים, נוגאים או צ'אגאטאים). שמו של הקולקטיב לא היה זהה בהכרח לשמו של המנהיג הפוליטי של הקבוצה בפועל. כך, למשל, המונח "אוזבקי" הופיע לראשונה רק כמה עשורים אחרי מותו של אוזבכ, ח'אן אורדת הזהב (1312–1341), והיה לבעל חשיבות פוליטית רק כמאה שנה לאחר מותו (Golden 1992, 317–345; 2000, 34–41).

שיעור הנוודות נשאר גורם מרכזי בקביעת זהותם של קולקטיבים חדשים אלו, גורם שהפריד למשל בין האוזבקים לקאזאכים, שהיו נוודים טהורים יותר. עם זאת, נשמר העיקרון של שלטון נוודי על אוכלוסייה יושבת קבע, ושוב יצר יחידות פוליטיות מולטי-אתניות ורב-לשוניות.

האיסלאם היה ליסוד חשוב יותר בקולקטיבים החדשים לאחר שבמהלך תקופה זו, במאות ה-15–16 ואילך, התפשט מן העילית אל הנוודים הפשוטים. כך, למשל, אחת הסיבות שהביאה את האוזבקים לקרוא לעצמם על שם אוזבכ היתה שבתקופת שלטונו ובהנחייתו התפשט האיסלאם בשטחה של אורדת הזהב. מסורות מן המאה ה-16 על התאסלמותו של אוזבכ מתאפיינות באלמנטים רבים של לידה מחדש, ומעידות בכך על תפקידו המרכזי של האיסלאם בזהות הקולקטיבית האוזבכית.²

בקרב רבים מן העמים החדשים נשתמרו שמות אתניים פרה-מונגוליים, אך אלו הפכו עכשיו לשמות שבטים או קלאנים. גם אם התקיימה סולידריות כלשהי בין הקלאן הקפצ'אקי שבקרב האוזבקים לבין הקלאן הקפצ'אקי שבקרב הקאזאכים, הרי מוקד הנאמנות היה עתה ההנהגה הצ'נגסית של הקולקטיב החדש (Golden 2000, 34–41).

שושלות אוזבכיות וקאזאכיות הוסיפו לשלוט ברוב מרכז אסיה עד לכיבוש הרוסי במאה ה-19. האידיאולוגיה ה"ניאו-צ'נגסית" שלהם איבדה בהדרגה מכוחה, והכוח הממשי – ולבסוף גם הלגיטימציה – עברו לידם של האמירים ששימשו מפקדים צבאיים ביחידות השונות (MacChesney 1996, 138–141).

הכיבוש הרוסי, ואף יותר ממנו הכיבוש הסובייטי, הוסיפו מאפיינים חדשים

לזהותם של עמי מרכז אסיה. אף שהנושא חורג מגבולות המאמר, ברור שתפיסת הלאומיות של סטאלין, המושתתת על שפה, טריטוריה, היסטוריה ו"מנטליות" משותפות, לא התאימה בטבעיות לאזור זה, שבו התבססה הזהות על גורמים פוליטיים ודתיים, והיתה קשורה קשר רופף בלבד לטריטוריה ולשפה. מדיניותו של סטאלין יצרה למעשה, באופן שרירותי למדי, את הרפובליקות המרכז אסיאתיות והביאה לסתירות מובנות רבות. עם זאת, בתקופה הפוסט-סובייטית, הלאומיות המרכז אסיאתית נותרה טריטוריאלית. מאפיין זה בולט למשל באוזבכיסטאן המודרנית: פסליו של תמר לנג (Temür Leng Tamerlane, reigned 1370–1405), הגיבור הלאומי האוזבכי הראשי, מפארים את הכיכרות הראשיות בטשקנט ובסמרקנד. אין ספק שתמר היה הכובש הגדול ביותר שצמח בסמרקנד, אולם למרבה האירוניה, האוזבקים ההיסטוריים עלו לשלטון באמצעות חיסול צאצאיו.³ עוד אפשר להוסיף שבקזחסטן הפוסט-סובייטית הביא החיפוש אחר גיבורי העבר להחייאת המורשת הצ'נגסית, ואף הועלתה הצעה לחדש את העיקרון הצ'נגסי ולהעניק את השלטון אך ורק לצאצאיו של הכובש הגדול.⁴

עד כה עסקנו בתורכרומונגולים, אולם מה באשר למונגולים עצמם? עד כמה הושפעו הם מן המורשת הצ'נגסית? באופן מפתיע, דומה שפחות משכניהם המערביים. המונגולים שבו למונגוליה ב-1368 לאחר שגורשו מסין, ולא הצליחו להתאחד מחדש עד לסוף המאה ה-18. מוקד ההזדהות שלהם חזר להיות שבטי, ולפחות אחד השבטים הפרה-צ'נגסיים, האויראטים, הופיע מחדש וצבר חשיבות. העיקרון הצ'נגסי היה אמנם ידוע, אולם קרנו ירדה במונגוליה זמן רב לפני שירדה במערב הערבה. המונגולים הבתראימפריאליים דחו את הדת הבודהיסטית שאימצו בסין, ולא ניסו עוד לשלוט באוכלוסייה יושבת קבע. העדר איום חיצוני רציני ומגע מוגבל הרבה יותר עם האוכלוסייה יושבת הקבע שסביבם הותירו אותם מפורדים. צ'נגס ח'אן שמר על יוקרתו בקרב צאצאיו הישירים, שנודעו כ"משפחה המוזהבת" ועמדו לרוב בראש אחת מקונפדרציות השבטים במונגוליה; עם זאת, כבר לא היה די בשמו כדי לאחד את המונגולים כולם. הניסיון למצוא מכנה משותף רחב יותר היה אחד המניעים שהביאו את המונגולים לאמץ מחדש את הבודהיזם הטיבטי בסוף המאה ה-16. במסגרת הבודהיסטית החדשה הוצג צ'נגס ח'אן כאל, כגלגול של מספר בודהיסטיות (Bodhisatva) או אף כגלגול של הבודהא עצמו. אולם מניפולציות אלו, כמו גם אימוץ הדת החדשה, לא הצליחו לגבור על הכוחות המפלגים החזקים בקרב המונגולים:

3 על תמר לנג ראו Manz 1989; על הכיבוש האוזבכי של מרכז אסיה ראו למשל Golden 1992, 308–313, 330 ff.

4 אנטולי חזנוב (Khazanov), אנתרופולוג מאוניברסיטת ויסקונסין-מדיסון, ארצות הברית, בשיחה באביב 2000.

העדר קשר עמוק לטריטוריה כלשהי ובייחוד עצמאות כלכלית ופוליטית רבה, שממנה נהנו השבטים השונים מאז נפילת שושלת היואן, השושלת המונגולית ששלטה בסין. עצמאות זו באה לידי ביטוי במלחמות בין-שבטיות בלתי פוסקות ובחילופי בריתות תכופים (Khan 1995, 251–255; Rossabi 2000).

רגשות מונגוליים אתניים או לאומיים עלו במונגוליה רק בסוף המאה ה-18, על רקע הידוק השלטון המנצ'ואי במונגוליה ועקב עלייה בקולוניאליזם הסיני באזור. עוד לפני שכבשו את סין ב-1644 (בה החזיקו עד 1911), ניצלו המנצ'ואים – עם שמקורו במנצ'וריה שבקצה המזרחי של הערבה – את המסורת הצ'נגסית לצורכיהם. בכך חתרו תחת אחדות מונגולית אפשרית. המנצ'ואים, שנישאו לנסיכות צ'נגסיות ולקחו את חותמו של צ'נגס ח'אן מידי יורשיו לאחר שהביסום, התיימרו להיות שליטי הערבה ויורשיו האמיתיים של צ'נגס ח'אן. בשם מורשת זו ניסו לכרות בריתות עם קונפדרציות מונגוליות, תחילה נגד הסינים יושבי הקבע ואחר כך נגד קבוצות מונגוליות אחרות. כך, למשל, ב-1691 העדיפה הח'לחא, קונפדרציה מונגולית שבראשה עמדו צאצאי צ'נגס ח'אן, לשתף פעולה עם המנצ'ואים ה"צ'נגסים" נגד המונגולים הצ'ונגרים או האוראטים, שלא היו מצאצאי צ'נגס. בכך סייעה הקונפדרציה המונגולית למנצ'ואים להרחיב את השתלטותם על מונגוליה (Khan 1995, 255–257; Barfield 1989, 282–285). השימוש במסורת הפוליטית המונגולית לא מנע מהמנצ'ואים לדכא באופן שיטתי את נתיניהם המונגולים. הדיכוי בלט במיוחד למן אמצע המאה ה-18, שכן לאחר שהכניעו סופית את הצ'ונגרים לא נזקקו עוד המנצ'ואים למיומנות הצבאית של הנוודים המונגולים. שורת צעדים מינהליים ודתיים ערערה את הבסיס הכלכלי והפוליטי של ההנהגה המונגולית; בד בבד בוטלו ההגבלות על התיישבות סינית במונגוליה. צעדי הדיכוי של המנצ'ואים, הנוכחות המוגברת של מתיישבים סינים בשטחיהם ועידוד מצד רעיונות לאומיים-רוסיים – כל אלו הביאו את המונגולים להתאחד מחדש. כסמל לאחדות, פנו המונגולים שוב לצ'נגס ח'אן. רק בסוף המאה ה-18 שב אפוא צ'נגס ח'אן למעמדו כאבי האומה המונגולית, ולא רק כאבי צאצאיו הישירים.

התחרות בין המעצמות על מונגוליה הובילה בראשית שנות העשרים של המאה ה-20 לחלוקה של המונגולים לשתי יחידות פוליטיות חדשות: מונגוליה החיצונית, מדינת לוויין סובייטית עצמאית לכאורה שהוקמה ב-1924, ומונגוליה הפנימית, שצורפה לרפובליקה הסינית ולאחר מכן לסין העממית. בשני האזורים נותרה המסורת הצ'נגסית רלוונטית, גם אם בצורות שונות.

במונגוליה החיצונית היה מעמדו של צ'נגס ח'אן קשור הדוקות ליחסיה של מונגוליה עם ברית המועצות. הסובייטים, שהתקשו לחבב את הנווד שצאצאיו שלטו ברוסיה, ראו בצ'נגס ריאקציונר וניסו לדכא את זכרו. בשנות השלושים

בוטל הפולחן הצ'נגסי; הכתב הקירילי החליף את הכתב המונגולי המקורי שבחר צ'נגס לאנשיו; וב-1962 בוטלו חגיגות יובל ה-800 להולדתו של צ'נגס ח'אן ומארגניהן נכלאו בעוון פעילות אנטי-מהפכנית. אולם מאז ראשית ה"גלאסנוסט", ובייחוד מאז נפילתה של ברית המועצות ב-1991, החייתה מונגוליה החיצונית את מורשתה הלאומית, הנהיגה מחדש את הכתב המונגולי המקורי, החזירה את הבודהיזם הטיבטי והשיבה לצ'נגס ח'אן את מקום הכבוד כאבי האומה המונגולית (Khan 1995, 261–264; Boldbaatar 1999).

במונגוליה הפנימית המשיכה סין העממית במדיניות המנצ'ואית של ניצול המסורת הצ'נגסית לצרכיה. בראשית שנות החמישים הוקם באזור האורדוס שבמונגוליה הפנימית המאוזוליאום של צ'נגס ח'אן (אף שהחיפוש אחר קברו האמיתי נמשך עד היום). צ'נגס ח'אן הוכר כגיבור לאומי סיני, והממשל הסיני סבסד את החגיגות השנתיות לציון יום הולדתו. בשנות השמונים נערכו חגיגות אלה תחת הסיסמה "המונגולים והסינים הם בני משפחה אחת". מדיניות זו לא מנעה מן הסינים לדכא את הלאומיות המונגולית. הם עשו זאת בעיקר באמצעות שליחת מתיישבים סינים רבים למונגוליה הפנימית. בעוד שבשנות החמישים היוו המונגולים רוב מכריע במונגוליה הפנימית, כיום היחס בין מונגולים לסינים עומד שם על 5:1 לטובת הסינים. במהלך מהפכת התרבות (1966–1976) טבחו הסינים במונגולים בהיקף שלא נפל מן המבצעים ההיסטוריים של צ'נגס ח'אן. מאז הקמתה של מונגוליה החיצונית, הדמוקרטיה והעצמאית ב-1991, הסינים רגישים מאוד לניסיונות ההתנגדות הבלתי סדירים במונגוליה הפנימית ומדכאים אותם ביד רמה. הלאומנים במונגוליה הפנימית מצדם מציגים לעתים כגיבורם לא את צ'נגס ח'אן אלא את קובלאי ח'אן, נכדו של צ'נגס, שכבש את סין. סירובם של הסינים באביב 1999 לפתוח לקהל את האתר של שאנגדו (Xanadu, Shangdu), "הבירה העליונה", שהקים קובלאי ח'אן באמצע המאה ה-13 בשטחי מונגוליה הפנימית, קשור ודאי לסימבוליזם זה.⁵

לסיכום, צ'נגס ח'אן ויורשיו היו לגיבורים הלאומיים של המונגולים בסין ובמונגוליה, ואילו האימפריה המונגולית השפיעה השפעה מכרעת על עיצובן של זהויות קולקטיביות גם במקומות אחרים בעולם. לא התייחסתי כאן להשפעה המונגולית המשמעותית על הציוויליזציות יושבות הקבע הגדולות בסין, באיראן וברוסיה. מכל מקום, בעולם הנוודי של הערבה היתה התקופה המונגולית קו פרשת מים, שהביא להיעלמותם של עמים בעלי היסטוריה ארוכה ומפוארת ולהיווצרותם של עמים חדשים – רובם עדיין קיימים – שהיסוד הצ'נגסי היה יסוד חשוב בזהותם.

5 <http://www.innermongolia.org/english/index.html> (אתר התנועה לעצמאות מונגוליה הפנימית); Khan 1995 264–272.

- Morgan, David O., 1986. *The Mongols*. Oxford: Blackwell.
- Okada, H., 1999. "China as a Successor State to the Mongol Empire," in *The Mongol Empire and its Legacy*, ed. R. Amitai-Preiss and D.O. Morgan. Leiden: Brill, pp. 260–273.
- Rashid al-Din (d. 1318), 1998–1999. *Jami'u't-tawarikh [sic] Compendium of Chronicles*, trans. W.M. Thackston, vol. 1. Cambridge, Mass: Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- Rossabi, Morris, 2000. "The Development of Mongol Identity in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," *Itinerario* 2: 44–61.

ביבליוגרפיה

- Allsen, Thomas T., 1997. "Ever Closer Encounters: The Appropriation of Culture and the Apportionment of Peoples in the Mongol Empire," *Journal of Early Modern History* 1: 2–23.
- Boldbaatar, J., 1999. "The Eight-Hundredth Anniversary of Chinggis Khan: The Revival and Suppression of Mongolian National Consciousness," in *Mongolia in the 20th Century*, ed. S. Kotkin and B.A. Elleman. London: M.E. Sharpe.
- Barfield, Thomas. 1989. *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*. Oxford: Blackwell.
- Boyle, James A., 1968. "Political and Dynastic History of the Ilkhans," in *The Cambridge History of Iran*, ed. J.A., Boyle, vol. 5. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 303–421.
- DeWeese, Devin, 1993. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Dunnell, Ruth W., 2001. "Like Leaves Scattering in the Storm: The Tangut Diaspora in the Yuan Dynasty," Paper read in the 53rd annual meeting of The American Association of Asian Studies, Chicago, March 2001.
- Golden, Peter B., 1992. *An Introduction to the History of the Turkic People*. Wiesbaden: Harrasowitz.
- , 2000. "I Will Give the People Unto Thee: The Chinggisid Conquests and their Aftermath in the Turkic World," *Journal of the Royal Asiatic Society* (3rd series) (10): 21–41.
- Halperin, Charles, 1985. *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*. Bloomington: Indiana University Press.
- Khan, Almaz, 1995. "Chinggis Khan: From Imperial Ancestor to Ethnic Hero," in *Studies on Ethnic Groups in China*, ed. S. Harrell. Seattle and London: University of Washington Press, pp. 248–277.
- Manz, Beatrice F., 1989. *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge: Cambridge University press.
- , 1994. "Historical Background," in *Central Asia in Historical Perspective*, ed. Beatrice F. Manz. Boulder: Westview press, pp. 4–26.
- MacChesney, Robert D., 1996. *Central Asia: Foundations of Change*. Princeton: Darwin Press.